

FRANTIŠEK NOVOTNÝ

PLATÓN NA MALBÁCH RENESANČNÍHO OBDOBÍ

V středověkém filosoficko-theologickém myšlení byl veden zápas mezi přívrženci Platónovými a Aristotelovými. Ve světovém názoru, který vyložil Tomáš Aqeninský ve formě naučné a Dante svou básní, měla filosofie Aristotelova se svou logikou, metafysikou a naukou o přírodě působnost konstruktivních složek, platně přispívajících k soudržnosti křesťanské soustavy. Uplatňovalo se v něm sice také myšlení Platónovo, ale spíše negativně jako činitel nepodléhající autoritě Aristotelově. Mohlo se zdát, že starý spor o Platóna a Aristotela je rozřešen tak, že z hlediska křesťanského se více přiblížil pravdě Aristoteles.

Ale nové podněty přišlé z Východu způsobily, že ten spor znova oživil a značně zaměstnal myšlení 14. a zvláště 15. století. Nejednalo se tu již jen o přednosti toho a onoho jednotlivého názoru Platónova a Aristotelova, při tom a onom článků křesťanské filosoficko-theologické soustavy, nýbrž vycházelo se přímo od Platóna a Aristotela samého, psaly se o nich srovnávací monografie, myslí se zaujatě rozdělávaly na dvě protivné strany a hledělo se dokázat, že jeden a ne druhý je lepší filosof, protože je bližší křesťanskému učení. Ovšem i tento zápas měl předchůdce ve starověku i ve středověku.

Nové vzplanutí starého zápasu podnítil platónovec Georgios Gemistos, známý pod přijatým jménem Plethon (asi 1360—1453), proti němuž hájili Aristotela zejména Theodoros Gaza, Gennadios (původním jménem Georgios Scholarios) a Georgios z Trapezuntu. O smír mezi těmito rozdílnými názory na oba řecké filosofy se pokusil Bessarion, rodem Řek, který se po svém přestupu k západní církvi stal kardinálem, svým rozvázným spisem „Čtyři knihy proti utrhači Platonovu“. Až do tohoto zápasu měl ve středověké filosofii rozhodnou převahu Aristoteles; to vítězství aristotelismu — arci aristotelismu pokřesťanstělého — dovršil svou soustavou největší ze scholastiků 13. století Tomáš Aquinský.

Vedle tohoto zápasu mezi Platónem a Aristotelem žil vzniklý již ve starověku spor mezi křesťanským myšlením na jedné straně a oběma těmito pohanskými mysliteli na straně druhé. Všechna tato stanoviska se uplatňovala i mimo oblast filosofie a theologie, zejména v umění slovesném i výtvarném. Naše pojednání chce ukázat, jak různě byl zobrazován Platón podle toho, jaké bylo myšlenkové stanovisko toho a onoho umělce.

Tomáš Aquinský se stal pro křesťanské myslitele jedinečným filosofem. Toto jeho povýšení se projevuje i na obrazech malovaných v duchu řádu dominikánského. Na nich bývají oba největší filosofové pohanští postavami vedlejšími, průvodními, kdežto postavou ústřední je největší filosof scholastický, sv. Tomáš. Takový „triumf sv. Tomáše“ namaloval v letech 1341—1345 pro chrám sv. Kateřiny v Pise Francesco Traini.¹ Sv. Tomáš je tu představen oslavený, jak sedí v kruhovitě „mandorle“ (svatozáří) s knihou na klíně; v hořejším polokruhu jsou Pavel a Mojžíš se čtyřmi evangelisty, nad nimi Kristus, od něhož vycházejí paprsky osvětlení; po pravici

sv. Tomáše, na místě čestnějším, stojí Aristoteles, ukazující mu svou knihu Ethiku, po levici Platón se svým Timaiem; také každá z těchto knih vysílá paprsek k hlavě učeného světce; pod nohama sv. Tomáše leží přemožený mudrc nepřátelský křesťanství — Averroes. V tomto poměru k „andělskému doktoru“ jsou představeni oba athénští filosofové i na některých obrazech, které vznikly za plného rozkvětu renesance. Takový namaloval pro dóm v Pise Benozzo Gozzoli (1420—1498); myšlenkový obsah jeho obrazu je týž jako na obraze Trainové.

Změnu v hodnocení obou těchto řeckých filosofů ve prospěch Platóna je viděti na dřevorytu Albrechta Dürera z r. 1502, zosobňujícím filosofii.² Ústřední postavou je tu sama Philosophia v podobě trůnící královny; kolem ní jsou ve čtyřech medailónech zobrazení a jmenování představitelé čtveré kultury: nahoře Ptolemaios za kněze egyptské a chaldejské, dole Vergilius a Cicero za básníky a rétory latinské, po pravici Albert Veliký za mudrce germánské, po levici Platón jako zástupce filosofů řeckých. Platón, a ne Aristoteles.

Smírné pojetí Bessarionovo uplatnil ve výtvarném umění Luca della Robbia na reliefu vytvořeném pro florentskou kampanilu, na němž vyobrazil Platóna a Aristotela jako rovnocenné zástupce filosofie.

Nejjasněji se projevuje toto pojetí na proslulé „Athénské škole“ Raffaelově, vedle Disputy nejslavnějším obraze vatikánské Camera dela Segnatura, vzniklém mezi lety 1508—1511. Dvě ústřední postavy tohoto obrazu jsou Platón a Aristoteles, a to Platón jako theolog a nálezce světa idejí, Aristoteles jako fysik a zkoumatel světa zkušenostního. „Aristoteles, realista, ukazuje na tomto obraze plochou dlaní k zemi, Platón, idealista, ukazuje vztyčeným prstem k nebi“ (Max Dvořák).³

Giorgio Vasari, autor biografii italských umělců, vydaných po prvé r. 1550, udává, že tento obraz představuje, jak theologové uvádějí filosofii a astrologii (= astronomii) v souhlas s theologií, a že jsou na něm zobrazení všichni učenci světa, kteří různými způsoby disputují; vidí tu uprostřed Platóna a Aristotela, onoho s Timaiem v ruce, tohoto s Ethikou, a vedle nich v kruhu velikou společnost filosofů.⁴ Tento výklad byl — neprávem — předmětem spóru.⁵ Téhož roku, kdy vydal Vasari své životopisy, vydal Giorgio Ghisi velikou rytinu „Athénské školy“ s výkladem zcela jiným; podle jeho mínění je tu vyobrazen apoštol Pavel, jak ho v Athénách přivedli někteří epikurovci a stoikové na Areopag a on spatří oltář „neznámého boha“ (Skutky ap. 17, 16 nn.). Výklad, který podal již Vasari, rozhodně převládá. V nové době jej upevnil zejména Anton Springer:⁶ Raffael podle jeho soudu ztělesňuje v „Athénské škole“ ideje humanistického věku o stupních poznání, o harmonii vědění s náboženskou vírou, o jednotě platónské filosofie a theologie. Ve výkladu, který podal Ghisi, se patrně uplatnila snaha, jaká vznikla z přirozené reakce proti renesančnímu humanismu, snaha odpohanštit všechnu vzdělanost, kdežto Raffael sám v duchu toho humanismu pojal a představil společnost starověkých filosofů s Platónem a Aristotelem v čele.

Mladý Raffael sotva sám si vymýšlel ty náměty a symboly, které zobrazoval jeho štětec. To bylo úkolem jiných navrhovatelů, obeznámených s tradicí i s myšlenkovými proudy novými. Těm asi jest přičísti i to, že při zobrazování hlavních ctností v sala della Segnatura byly tři ctnosti, Moudrost, Uměřenost a Statečnost, umístěny pospolu v jedné kruhové úseči, kdežto čtvrtá ctnost, Spravedlnost, je zobrazena ve zvláštním medailónu podobně jako Filosofie, Theologie a Poesie. To zcela odpovídá ústřednímu významu spravedlnosti v Platónově Ústavě.⁷

Také ta nálada v myšlení 16. stol., která v době rozjítřeného náboženského citu viděla v antických složkách vzdělanosti poskvřnu pravého křesťanství, nalezla

svůj výtvarný výraz. Tu již nešlo o to, komu jest dáti přednost, zda Platónu či Aristotelovi, nýbrž všechno pohanské bylo odmítáno stejně a zároveň jako bezcenné pro vyznavače učení Kristova. V tomto protihumanistickém duchu nakreslil Hans Holbein Mladší r. 1527 — v prostředí Basileje, vzrušeném reformací a snad za vlivu ironického skeptika Erasma Rotterdamského — kresbu „Kristus pravé světlo“ horská krajina, propast, do které spadl Platón, za ním se tam kácí Aristoteles a Aristotela následuje zástup církevních hodnostářů a mnichů.

Toto krajní zavržení pohanské filosofie se nerozšířilo a ustoupilo smířlivému stanovisku, které se s větším nebo menším důrazem uplatnilo již u některých církevních Otců a které se v různých podobách projevuje i v náboženské filosofii věku nového. Ostatně v novodobém myšlení nemá úlohu starý rozpor mezi Platónem a Aristotelem, ani protiklad mezi filosofem pohanským a filosofem křesťanským, nýbrž protiklad mezi idealismem Platónovým a materialismem Demokritovým.

POZNÁMKY

¹ Reprodukcí tohoto obrazu i výklad podává *Franz X. Kraus*, *Geschichte der christlichen Kunst* II 2, Freiburg i. Br. 1908, str. 143—145.

² Reprodukce je v knize *Dürer, des Meisters Gemälde, Kupferstiche und Holzschnitte, mit einer biographischen Einleitung von Dr. Valentin Scherer*, 2. vyd., Stuttgart und Leipzig 1906, str. 192.

³ *Max Dvořák*, *Geschichte der italienischen Kunst*, 1929, str. 47.

⁴ *Giorgio Vasari*, *Le vite dei più celebri pittori, scultori e architetti*, vyd. Adriano Solani, Firenze, 4. vyd. s. a., str. 556. „Athénskou školou“ Vasari tento obraz nenazývá.

⁵ Tento spor je přehledně vyložen u *Krause* v uved. knize str. 389—411.

⁶ *Anton Springer*, *Raffael und Michelangelo*.

⁷ *André Chastel*, *Le platonisme et les arts à la Renaissance* (Association G. Budé, Congrès de Tours et Poitiers, Actes du congrès, Paris 1954, str. 401).

PLATÓN IN DER RENAISSANCEMALEREI

Zur Zeit der Renaissance lebte der alte Streit wieder auf, welche Rolle Aristoteles und Platon in der christlichen Philosophie gespielt haben. Im Gegensatz zur Vorrangstellung, die Aristoteles bis ins 14. Jh. hinein innehatte, nimmt Platon in der Renaissance-malerei einen Platz ein, der an Bedeutung dem des Aristoteles gleichkommt (z. B. Luca della Robbia, Raffael), ja Platon wird sogar bevorzugt (A. Dürer). Mitunter wird die heidnische Philosophie überhaupt abgelehnt und mit ihr zugleich auch Platon und Aristoteles (H. Holbein der Jüngere).

